

İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri II: Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet*, Dergâh Yayınları, 2019, 228 s.

Değerlendiren: Tunahan Yıldız

İsmail Kara, çağdaş Türk düşüncesi ve çağdaş İslam düşüncesi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınmaktadır. İslamcılığı ele alan makaleleri, kitapları ve antoloji ciltleri, İslamcılık çalışmalarında önemli başvuru kaynakları haline gelmiştir. Çok kısa ifadesiyle İslamcılığı “Müslüman kalarak modernleşmek/Avrupalılaşmak” şeklinde tanımladığı tezinin sunduğu geniş ve ıslah edici açılımların yanı sıra İslamcılığın içerdiği ya da İslamcılığı tanımlayan modern unsurların tespitine dair yaptığı katkılar, İslamcılık çalışmaları içerisinde dikkate değer bir yere sahiptir. İslamcılarının siyasi görüşleri, Kara’nın bu çalışmaları kapsamında ayrı bir araştırma projesi teşkil etmektedir. Bu araştırma programının ilk cildi, yazarın İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı’nda 1993 yılında “İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914” başlığıyla tamamladığı doktora tezinden türetilmiş ve *İslâmcıların Siyasî Görüşleri* başlıklı bir kitap olarak 1994 yılında okuyucuyla buluşup bugüne kadar dört baskı yapmıştır. Bu cildin 2001 yılında yayımlanan ikinci baskısında kitabına *İslâmcıların Siyasî Görüşleri I: Hilafet ve Meşruiyet* adını verdikten sonra geçen uzun aranın ardından *İslâmcıların Siyasî Görüşleri II: Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet* isimli çalışma, Kara’nın üç cilt halinde ortaya koymayı planladığı bu araştırma programının ikinci parçası olarak raflardaki yerini almıştır. İttihad-ı İslâm, cihad ve milliyetçilik kavramlarına odaklanmayı vaat eden üçüncü cilt ise henüz kuvveden fiile çıkarılamamıştır. Bu

@ Doktora Adayı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi. tunahan@metu.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-2516-8024>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0318
insan & toplum, 2022; 12(2): 276-280.
insanvetoplum.org

değerlendirme yazısı, ilk ciltle bağlantılarını da göz önünde tutarak belirtilen ikinci cildi ele almaktadır.

Bir araştırma programı olarak *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, tespit ettiği ve sınıflandırdığı üst kavram çerçeveleri üzerinden İslamcı ideolojiye dair bir kesit sunarak geç Osmanlı döneminde İslamcılığın ne söylediğini, nasıl söylediğini ve bunları neden söylediğini anlatmaktadır. Ciltler, II. Meşrutiyet'e giden yakın süreç ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönemde Osmanlı İslamcılarının sunduğu siyasi görüşleri tartışmaktadır. Bu dönemin analitik önemi, İstanbul'u merkeze alarak İslamcılığın Türkiye seyri şeklinde ifade edilebilecek bir silsilenin kurumsallaşma devri olmasında yatmaktadır. Özellikle dergicilik ve gazetecilik faaliyetleriyle giriştikleri yayın hayatlarında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle (İTC) ilişkilerinin gösterdiği gibi siyasi partileri destekleme ve yönlendirme teşebbüslerinde, bilhassa yayıncılığın açtığı yollardan oluşan İslamcı ağların ana güzergâhlarında ve istasyonlarında, çeşitli vasıtalarla kamuoyuna ulaşma çabalarının yoğunlaşmasında ve daha birçok örnekte bu kurumsallaşmadan izler bulmak mümkündür. Netice itibarıyla incelediği dönemde aktif olan İslamcılarının yazılarını birincil kaynak olarak ele alan bu ciltler, İslamcılarının metinlerinde öne çıkan kavramları ve bu kavramların yorumlanış biçimlerini sunmaya ve değerlendirmeye çalışmaktadır. Bir başka ifadeyle bu ciltler, İslamcılığın içeriğini ve üslubunu teşhis etme girişimleridir.

Bu araştırma programının ele aldığı görüşlerin esasını beş temel iddia çerçevesinde ele almak mümkündür. İlk olarak yazara göre, İslamcılarının ortaya attığı görüşler bütünlüklü ve derinlikli bir siyasi program arz etmemektedir, yine de İslamcı metinlerin fazlaca tartıştığı hususlar üzerinden ortak meseleleri keşfetmek mümkündür. İkincisi, bu görüşlerin ana bağlamı olarak Avrupa'nın eziciliğinin ve imparatorluğun dağılmasının zorladığı aciliyet ve savunma hisleri öne çıkmaktadır. "Devleti kurtarmak" gayesi, bu metinlerin tümünün bir tür dibacesidir. Üçüncü olarak, İslamcılarının modernleşme heyecanı, dinî kaynakları yorumlama tarzlarında oldukça modernist bir tavır içerisine girmeleriyle sonuçlanmıştır. İslamcılar bu süreçte klasik İslam düşüncesiyle (namıdiğer gelenele) nadiren etkileşime girmiş, geleneği çoğunlukla görmezden gelmiş ya da üzerinden atlayarak geçmişlerdir. Dördüncü olarak, geleneğin yanlış/yok sayıldığı öze/kaynaklara dönüş hamlesi, özün/kaynakların içeriğinin görülmedik derecede esnetilmesiyle veya esnetilmesi pahasına gerçekleştirilmiştir. Bu çabanın sonucunda eski kavramların yeni içeriklerle donatıldığı bir manzara ortaya çıkmıştır. Son olarak, kavramların formülasyonlarında "kadim" ile "modern" arasında bir uzlaşma arayışı göze çarpsa da bu metinler İslamcılarının "kadim"e modernleşme karşısında bilinçli ya da bilinçsiz olarak biat ettirmelerinin hikâyesi olmuştur. Bu hikâyede "Müslüman kalarak modernleşmek" arzusunda olan İslamcılar, siyasi düşüncenin sekülerleşmesinde pay sahibi olmuşlardır.

İslâmcıların Siyasi Görüşleri'nin ikinci cildinin konusu; hürriyet, müsavat ve uhuvvet kavramlarıdır. İkinci cilt, bu cildin yaklaşık yarısını kapsayan uzun bir giriş bölümüyle başlamaktadır. Kara, bu bölümde “çağdaş İslam düşüncesinin ana istikametlerini ve problemleri”ni keşfe çıkmaktadır. Burada öncelikle, İslamcılığın menşesinde iki ana kaynak bulunmaktadır: İlki, modernleşme ihtiyacına koşut olarak üslup ve içerik bakımından yeniden yorumlamaya tabi tutulan Kur’an, Sünnet ve dört halife dönemi pratikleridir. İkinci kaynak ise ilk kaynak grubuyla zorunlu olarak etkileşime giren Batı siyasi düşüncesi ve kurumlarıdır. Kara bir yandan bu kaynakların işleme sokulduğu yeni siyasi kavram çerçevelerinin ilki olarak ittihat/vahdet (birlik) ve müsavat (eşitlik) kavramlarını belirlemektedir. Diğer yandan da “[ç]ağdaş İslâm siyasi düşüncesinin Hilafet-Saltanat sisteminden Meşrutiyete, oradan İslâm Devletine, Cumhuriyete, oradan da İslâm Demokrasisine ve İslâm Radikalizmine doğru, birbirini çeken ve iten çizgiler üzerinde teşekkül ettiğini, değişip dönüştüğünü” (s. 36) iddia etmektedir. Bu iddiayı takip ederek öncelikle ele aldığı kavramların bir anlamda kurumsallaşma dönemine denk düşen meşrutiyet idaresine dair birinci kitapta yaptığı incelemenin özeti mahiyetinde değerlendirmeler sunmakta, daha sonra ise İslam Devleti fikrinin tarihsel zemini olarak cumhuriyet rejiminin İslami izolasyonuna ve isteksizliğine işaret etmekte ve bu fikrin entelektüel gelişimini de Said Halim Paşa, Reşid Rıza, Seyyid Bey ve Abdurrezzak Senhurî gibi isimlerin metinleri üzerinden takip etmektedir. Buradan hareketle İslam devleti fikrinin doğurduğu üç sonuca değinmektedir: Birincisi, dört halife devrinden sonraki İslam tarihini “yanlış” bir İslam tarihi addedip Kur’an’ın ve Sünnet’in ilkelerine uyulduğu sürece her yönetim şeklinin meşru olabileceği ve bunun niyetlenen bir çıkarımı olarak cumhuriyete ve demokrasiye yer açma fikri; ikincisi, Kur’an’ın ve Sünnet’in kavramlarının yeni yorumları üzerinden siyasi düşüncenin tarihten soyutlanarak inşa edilmesi; üçüncüsü ise cumhuriyet/demokrasi hattından ayrılıp daha dışlayıcı (ve özcü) bir çizgi olarak radikal İslam fikridir. Kara, yeni bir tarih okuması yapmaları ve yeni bir dil kurmaları yönünde İslamcılara tavsiyelerde bulunarak bu uzun girizgâhı kapatmaktadır.

Girişi takip eden ilk bölümde, İslamcılarının hürriyet kavramını nasıl formüleştirdiklerine değinmektedir. Kara, klasik İslam düşüncesinde iyi ve kötü yönetimi tanımlamada belirleyici olan adalet kavramının yerinin modern dönemde hürriyet kavramının meydan okumasıyla karşılaştığına ve hürriyet kavramının müsavat gibi pek çok kavramı talileştiren bir tür üst kavram çerçevesi teşkil ettiğine değinmektedir. Bu çerçevede hürriyet kavramının siyasallaştırıcı ve yasallaştırıcı tariflerine dair örnekler ve hassasiyetler sıralamaktadır. Gelgelelim incelenen metinlerde hürriyet bayraktarlığının yanında bulunan veya hemen ardında zuhur eden hürriyet tedirginliği, Kara’yı hürriyetin içeriğinin hangi unsurlar ve kimler tarafından sınırlandırıldığını incelemeye götürmekte, böylece şeriatın, kanunun, ahlaki normların,

örf ve âdetlerin çizdiği muğlak sınırlara göre hürriyeti sınırlamanın kavramlaştırılması incelenmektedir. Netice olarak yazar, hürriyet etrafındaki tartışmanın ana temaları olarak vicdan, fikir, matbuat ve kadın hürriyeti konularını tespit etmektedir.

Bir sonraki bölümde, dış müdahalelere ve iç tefrikalara bir çare olarak sunulan fakat dinî delillerle inşa edilen müsavat politikalarına ve kavramına ağırlık vermektedir. Kara, müsavat kavramı etrafındaki tartışmaları siyasi zaruretlerin dinî zaruretlere dönüştürülmesinin çarpıcı bir örneği olarak okura sunmakta ve birçok ayetin ve hadisin Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğine delalet ettirecek şekilde tefsir edilmesine dikkat çekmektedir. Bu tasviri takip eden yorumunda ise İslamcıların müsavat yorumlarını laik/seküler hukuka doğru giden önemli bir yol olarak görmektedir. Buna göre Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki farklılığın ahirete havale edilip toplumsal-siyasal yaşamda eşitlik ilkesinin öne çıkarılması, “umûr-ı diniye”ye (din işleri) karşı “umûr-ı dünyeviye” (dünyevî işler) (s. 194) ya da “şerefte” eşitliğe karşı “hukukta” eşitlik (ss. 196-201) şeklinde apaçık ifade edilen ayrımların götürdüğü bu yolun köşe taşlarını çizmektedir. Kara, teessüflerini belirttiği bu nevezuhur müsavat ilkesine karşı başka aydınların ve toplumun gösterdiği muhalefete, bu ilkeyle istenilen amaçlara ulaşılamamasına ve bu ilkenin “toplumsal kodları” bozduğuna değinerek bu bölümü kapatmaktadır.

Son bölümde ise yazar, uhuvvet kavramını ele almaktadır. “Müslümanların kardeşliği ve bunun yeni şartlarda takviyesi meselesi” ile “artık Müslümanlara müsavi olan gayrimüslimlerin şer’i açıdan nasıl Müslümanların ‘kardeşi’ kılınacağı konusu” uhuvvet sorununun ağırlık noktasını teşkil etmektedir (s. 214). Toplumsal bir uhuvvet vurgusu ve bunun götürdüğü daha siyasi bir ittihada verilen önem bir yandan içerideki tefrikayı önlemeye yönelik üretilmiş çözümlerden biriyken diğer yandan da dışarıdan güç devşirmeye yönelik “pan” hareketlere benzer bir yöne evrilmiştir (s. 219). Diğer kavramların işleme sokuluşunda olduğu gibi burada da ayetlerin ve hadislerin yeni yorumlarına dayanılırken Kara’ya göre bu vurguların temel gayesi, geleneksel cemaati siyasi cemiyete ve modern topluma çevirebilmek ve “modern bir millet ve modern bir vatandaş tasavvuru ortaya çıkarabilmek”ti (s. 220). Başka bir ifadeyle tebaayı, siyasi unsurlara dayalı sivil bir millete tahvil edebilmektir.

Kara’nın bu eseri, ilk cilt ile birlikte düşünüldüğünde birkaç açıdan önem teşkil etmektedir. İlk olarak Kara, tespit ettiği kavram çerçeveleri üzerinden İslamcı ideolojinin haritasını çıkarmada emek mahsulü bir çalışma ortaya koymaktadır. İkinci olarak, Kara’nın ele aldığı dönem, kişiler ve metinler, İslamcılık çalışmalarında oldukça az incelenmiştir. Dolayısıyla bu ciltler bir literatür boşluğunun doldurulmasına katkıda bulunmaktadır. Üçüncü olarak yazar, iddialarını birincil kaynaklardan elde ettiği çeşitli alıntılarla desteklemektedir. Böylece başka çalışmalar için de birçok

örnek sunmaktadır. Dördüncü olarak Kara, İslamcılarının siyasi görüşlerini hem içerisinde buldukları siyasi şartlarla hem de Kur'an, Sünnet ve geleneksel İslam düşüncesiyle karşı karşıya getirmektedir. Bu yaklaşım, bir mukayese yapmak için önemli bir malzeme ve araç sağlamaktadır.

Eserin bu cildinin ilk ciltle de ortaklaşan bazı zaafı bulunmaktadır. Öncelikle, başlıklarda belirtilen kavramlar, başlıkların aksettirdiğinin aksine eşit bir ağırlıkta değerlendirilmemektedir. Birinci cilt için meşrutiyet ve ikinci cilt için de hürriyet kavramları, yazarın meşgul olduğu esas hususlardır. Bu, ele alınan birincil kaynaklarda da bu şekilde bulunduğu için bir dereceye kadar anlaşılabilir olsa da yanlış bir yönlendirme olarak görülebilir ve ciltlerin keşfettiğini savunduğu üst kavram çerçeveleri iddiasını zedeleyebilir. İkinci olarak, eserdeki doğrudan alıntılar bir dereceye kadar zenginlik kaynağıyken bu alıntılarının uzunluğu bazı kısımlarda o kadar artmaktadır ki eseri zaman zaman antolojiye çevirmektedir. Üçüncü olarak yazarın, "siyaset" ve "siyasi" kavramlarına dair teorik bir tartışması bulunmasa da bu kavramları izahtan varesten bir şekilde işleme sokarken dar anlamda değerlendirdiği ve "hükümet etme"yle özdeşleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu da hem İslamcılarının siyasi görüşlerine dair incelemenin kapsayıcılığına hem de başlığın ima yoluyla belirttiği "İslamcılarının siyasi olmayan görüşleri"ne yönelik açılımlara bir çekince konulmasına yol açmaktadır.

Eserin en önemli zaafı ise Kara'nın "hesaplaşmalarında" belirlemektedir. Bir taraftan Kara, sık sık geleneğin içinden konuşmaya ve İslamcılarını gelenek üzerinden eleştirmeye çalışmakta, geleneğe güvenini, kendisinin otantisite arayışını ve bu arayışının sonuçsuz kalışını fazlaca hissettirmektedir. Bu içeridenliğin en bariz ifadesi, bu cildin giriş bölümünü kapatan sonuç kısmını (ss. 91-104) İslamcılığı tadil etmek için bir yol haritası çizmeye hasretmesinde görülmektedir. Bu içeridenliğin kuramsal temelini ortaya koymadığı için de zaman zaman romantikleşmekte ve bir hesaplaşmaya girişmektedir. Benzer şekilde Kara'nın "toplumsal/tarihsel kodlar" olarak adlandırdığı kalıpların neye tekabül ettiği de belirsizdir, çoğunlukla geriye doğru inşa edilmiş öğeler gibi durmaktadır. Bu tercihlerle bağlantılı olarak önemli bir sorun daha vardır: Kara, bu kavramları kendi (modern) içeriklerindense sürekli olarak gelenekle ve öze karşılaştırıp "sapmalar"ı göstermeye çalışmaktadır. Oysaki bu kavramların da tabiri caizse bir faaliyeti vardır ve İslamcılarının girişimleri sırasında sadece gelenekten sapmalar gerçekleşmemiştir, kavramlara kendi özlerinden ve inşa süreçlerinden de sapmalar yaşatılmıştır. Fakat kendi hesaplaşmasını takip eden Kara, bu sapmaları geçiştirmektedir. Son olarak, buradaki tercihlerinin de bir yansıması sayılabilecek üzere Kara, İslamcılık hakkında oluşmuş "yabancı" literatürü ziyadesiyle oryantalist bulduğu için reddettiğini ilan ederek oldukça içerikli ve tecrübeli bir literatürle etkileşimden bilinçli biçimde kaçınmaktadır.